

УДК 551.510.41

Хілько Л.В.

*КОНЦЕПЦІЯ СТАЛОГО РОЗВИТКУ ЛЮДСЬКИХ ПОСЕЛЕНЬ В
РОЗРІЗІ МІСТ УКРАЇНИ*

Досліджуються основні шляхи та закономірності переходу міст України на шлях сталого розвитку. Приводиться пояснення механізму створення концепцій, якими можуть скористатися органи місцевого самоврядування в Україні для всесторонньої

екологізації, а також для підвищення ефективності і дієвості інституту самоврядування.

Ключові слова: сталий розвиток, місто, Україна, впровадження.

Исследуются основные пути и закономерности перехода городов Украины на путь устойчивого развития. Приводится объяснение механизма создания концепций, которыми могут воспользоваться органы местного самоуправления в Украине для экологизации, а также для повышения эффективности и действенности института самоуправления.

Ключевые слова: устойчивое развитие, город, Украина, внедрение.

This article researches the ways and patterns of implementation of the sustainable development standards in Ukraine's cities. Describes the mechanism of creating concepts which may be used by the local self-government bodies of Ukraine for ecologization and also as capacity enhancement factors for local selfgovernment.

Key words: sustainable development, city, Ukraine, implementation.

Постановка проблеми. Дослідження сталого розвитку міст має виняткове значення. Підтвердженням цього є те, що даний напрям став об'єктом особливої уваги відповідних структур ООН та європейської спільноти, а також знайшов відображення у рішеннях Ольборзької конференції, Лісабонського пакту дій та Австралійського міжнародного форуму, на яких було прийнято і затверджено основні документи з визначеними міжнародними стандартами, вимогами та окресленими перспективами сталого розвитку людських поселень у планетарному масштабі.

З урахуванням світових та європейських тенденцій в Україні було розроблено нормативно-правову базу, яка включала декілька законів України з питань сталого розвитку, постанови Верховної Ради України, укази Президентата постанови Кабінету Міністрів України, державні програми, де передбачалися конкретні заходи щодо сталого розвитку. Не залишилася поза увагою і система місцевого самоврядування України. На обласному, районному та місцевому рівнях органи місцевого самоврядування розробили дієві інструменти із запровадження світових та європейських стандартів з урахуванням місцевих та регіональних особливостей.

Актуальність даної статті полягає в тому, що Україна є типовим прикладом впровадження концепції сталого розвитку не «згори», а «знизу», тобто на рівні громад, міст та регіонів.

Мета статті полягає в поясненні змісту локальних та регіональних програм сталого розвитку, або так званих «Місцевих порядків денних» та ознайомленні із характерними закономірностями переходу міст України на шлях стійкого, збалансованого розвитку.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Дослідженню проблем функціонування міст як складних і відносно самостійних систем у контексті забезпечення їх сталого розвитку та розробці індикаторів його комплексного вимірювання присвячені наукові праці багатьох вітчизняних та зарубіжних вчених: Б.І.Адамова, В.Н.Бабаєва, Г.Е.Дейлі, І.А. Фоміна. Цілий ряд учених з успіхом розробляли теорію формалізації параметрів і

критеріїв сталого розвитку територіальних утворень. До них належать Д.С. Вашингон, Харрис Б.В., Урсул А.Д., Чистобаев А.І., Соломатін Ю.П., Островський Н.В. та ін. Однозначно можна констатувати, що на початку поточного ХХІ ст. різко зріс інтерес до розробки проблем ефективного розвитку міст і цілих регіонів. У багатьох країнах світу міські та регіональні органи влади, ділові кола, вищі навчальні заклади й широка громадськість залучені до розробки найбільш ефективних підходів і програм розвитку міст і цілих регіонів. Однак, незважаючи на цю обставину, зазначеним дослідженням властиве вибіркоче висвітлення окремих проблем, що не дозволяє говорити про існування так необхідної сьогодні комплексної системи управління сталим розвитком окремих міст і цілих регіонів України.

Виклад основного матеріалу. На сьогодні розвиток населених пунктів України характеризується значними відмінами в рівнях їх соціально-економічного розвитку, неузгодженістю ряду законодавчих та нормативно-правових актів з містобудівним законодавством, недостатньо чітко визначеною загальнодержавною стратегією. Спостерігається надмірна концентрація населення і виробництва у великих містах, неефективний, уповільнений розвиток більшості середніх і малих міст, селищ і сіл. Це є наслідком надмірного втручання держави до регіональної політики протягом довготривалого періоду, що призвело до значних територіальних диспропорцій економічного розвитку країни, суттєвих недоліків у територіальній організації суспільства, в системі поселень.

Водночас спостерігається тенденція збільшення загальної площі територій населених пунктів. При цьому землі використовуються нераціонально. Значні площі зайняті під складування відходів виробництва (відвальними породами, шламонакопичувачами), під сміттєзвалища тощо. Здебільшого неефективно використовуються землі, відведені під об'єкти промисловості, транспорту, енергетики, а також землі рекреаційного призначення. Через недостатність коштів державного та місцевих бюджетів майже припинено розроблення і коригування генеральних планів населених пунктів, іншої містобудівної документації, яка є основою для вирішення питань щодо забезпечення раціонального використання територій.

Основними причинами, що перешкоджають забезпеченню збалансованого розвитку населених пунктів, є нестабільність соціально-економічних умов у державі на перехідному етапі, відсутність науково обгрунтованої, чітко визначеної стратегії її сталого розвитку, а також недосконалість правових, організаційних та економічних засад діяльності органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування щодо формування повноцінного життєвого середовища. [3]

На даному етапі неможливо дати однозначний рецепт ефективного впровадження концепції сталого розвитку на місцевому рівні. Можна зустріти різні підходи, які в тій чи іншій мірі виправдали себе. У кожному новому місті чи селі може з'явитися свій новий шлях до збалансованого

стійкого розвитку. Проте беззаперечним є той факт, що фундаментом на цьому шляху є імплементація Програм сталого розвитку міст або так званих «Місцевих порядків денних».

З розробкою та прийняттям таких програм пов'язані надії на досягнення тривалого сталого розвитку міст. Це, як правило, комплексний план, не обмежений в часі. Його відмінність від будь-яких відомих програм у тому, що він побудований на центральній ідеї забезпечення екологізації, якій підпорядковані всі інші питання. Це дозволяє бачити в комплексі проблему забезпечення сталого розвитку та своєчасно обмежувати широкий вплив окремих міських галузей, що може вести до несталості.

Рекомендований склад програми сталого розвитку населеного пункту складається із таких компонентів:

1. Декларація про необхідність сталого розвитку міста;
2. Поради керівництву і жителям міста про політику, спосіб життя і дії, що забезпечують сталий розвиток;
3. Розділи програми по конкретних напрямках життя і діяльності людини в місті;
4. Короткий опис індикаторів, що показують досягнення сталого розвитку міста;
5. Підтвердження прийняття програми усіма органами влади та схвалення її жителями. [6]

Розглянемо деякі складові частини. «Декларація про необхідність сталого розвитку міста». Звичайні програми для міст розглядають соціальні, економічні, виробничі, енергетичні, сільськогосподарські, податкові, транспортні та інші проблеми роздільно і у відриві від екологічних факторів. У той же час у світовій практиці в наші дні одержала широкий розвиток розробка стратегій та програм сталого розвитку, схвалена ООН і рекомендована конференцією ООН "Ріо-92" для урядів і народів усіх країн. Стратегії та програми сталого розвитку - найбільш досконалі програми, в яких вперше об'єднано в єдине ціле всю політику в соціальній, економічній, екологічній та інших сферах на всіх рівнях.

Ряд великих міст і регіонів світу вже включилися у виконання Програм сталого розвитку, представили свої «плани дій», в яких вирішуються практично всі без винятку проблеми - від підтримки екологічно обгрунтованого співвідношення між освоєними і природними територіями (у тому числі збереження навіть на території міст ділянок "дикої природи") і до створення системи скорочення і утилізації всіх відходів. Такі програми спрямовані на вирішення сьогоднішніх актуальних питань і перспективних проблем. Але головне - вони дозволяють бачити проблему забезпечення сталого розвитку в комплексі, у всіх видах людської діяльності і для всіх компонентів ландшафтів, що забруднюються (місце проживання, промисловість, транспорт, відходи, вода, повітря, та

ін.). Програми також включають заходи в області екологічної освіти та виховання.

В основі даного документу лежать поради керівництву і жителям міста про політику, спосіб життя і дії, що забезпечують сталий розвиток. Розглянемо екологічний аспект щодо діяльності керівництва в цьому напрямку.

Для міста повинна бути застосовна тільки та стратегія сталого розвитку, яка дозволяє зберігати природу, відновлювати порушене навколишнє природне середовище і використовувати найбільш цінні відновлювані ресурси. Необхідність витрат на охорону і відновлення природи повинна усвідомлюватися як виробниками, так і споживачами, а ціни повинні відображати відносну нестачу і загальну вартість ресурсів. Будь-який регіон не повинен завдавати екологічного або соціального збитку іншому регіонові, в той же час усередині регіону має підтримуватися збереження природно-ресурсного потенціалу.

Необхідно врегульовувати межі використання ресурсів міста з урахуванням їх вичерпання і знання екологічних обмежень, а також екологічно допустимого обміну природно-ресурсним потенціалом між сусідніми регіонами. У межах міста найбільш суттєвим показником благополуччя природи є екологічна рівновага - підтримання певного відношення між екологічними компонентами або рівноваги між територіями, які використовуються і перетворюються інтенсивно (селітебні, промислові ландшафти, тощо) і такими, що раціонально використовують територію (лісопарки, луки, заповідні ділянки та ін.). Рекомендоване граничне співвідношення між ними складає 40% / 60%. [1]

У місті прийнятні тільки природозберігаючі, ресурсозберігаючі і маловідходні технології та об'єкти техніки, замкнуті цикли; всі будівлі та інженерні споруди міста повинні бути екологічні, біопозитивні, красиві.

Всі екологічні проблеми міста повинні вирішуватися на основі визнання необхідності екологічної справедливості та екологічного права, розробки процедур для прийняття швидких своєчасних рішень з метою виключення конфліктних екологічних ситуацій. Для своєчасної оцінки екологічної небезпеки необхідна система екомоніторингу.

Основою успішного сталого розвитку міста повинна стати система екологічної освіти, виховання, інформації. Утилітарний погляд на природу (природа - об'єкт досліджень, споживання, джерело задоволень) - антиекологічний, людина повинна вважати себе частиною природи і піклуватися не тільки про свою родину, а й про сам процес життя на Землі, усвідомити свою відповідальність.

Щодо правил та порад мешканцям слід згадати найпростіші з них. Не викидати відходи в природу та пам'ятати, що вони повертаються у вигляді забруднень і хвороб. Особливо захищати навколишнє природне середовище від довготривалих забруднень: важких металів, що надходять, наприклад, при використанні етилованого бензину. Органічні відходи утилізувати як добриво, решту твердих відходів сортувати (метал, скло,

пластмаса) і здавати в систему утилізації. Використовувати дуже прості прийоми ресурсозбереження (аж до постійної економії енергії та води, зниження потужності домашніх електроприладів, користування душем замість ванної, зміцнення здоров'я і скорочення втрат від хвороб), тощо.

Практичне впровадження даних правил та принципів в кінцевому результаті призведе до істотних зрушень, адже сьогодні рух нашої держави в напрямку сталого розвитку міст носить дещо стихійний характер.

У грудні 1999 року Постановою Верховної Ради України було схвалено Концепцію сталого розвитку населених пунктів і сказано вважати її основою для розробки місцевих нормативно-правових актів. Значну підтримку втіленню завдань сталого розвитку в нашій державі надають міжнародні організації (Програма розвитку ООН, Агентство США з міжнародного розвитку), які надають перевагу підтримці проектів спрямованих на втілення даних принципів на місцевому рівні. Так, у квітні 2004 р. було започатковано Муніципальну програму сталого розвитку ПРООН як пілотний проект для впровадження демократичного механізму локалізації принципів стійкого розвитку, основними суб'єктами якої стали саме міські ради та місцеві громади. [2]

Значні кроки щодо впровадження і реалізації принципів сталого розвитку здійснюються на локальному рівні. Такі міста України, як Донецьк, Миколаїв, Нікополь, Миргород, Суми, Одеса, Севастополь уже підписали Ольборзьку хартію і тим самим приєдналися до кампанії «Міста Європи на шляху до сталого розвитку». Донецьк виступив з ініціативою створення «Мережі міст сталого розвитку України», яка спочатку об'єднала навколо себе міста, що підписали Ольборзьку хартію, а нині охоплює більше 50 міст різних регіонів України. Це нове партнерство бере свій початок від пілотної програми, що виконувалась протягом 18 місяців у рамках Схеми малих грантів, що реалізувалась в Україні Британською Радою, і завершилася у вересні 2002 року. Метою проекту було зміцнення можливостей міст України, які приєдналися до Європейської кампанії міст сталого розвитку для просування по цьому шляху. Проект був спрямований на залучення досвіду Великобританії та інших європейських країн, які дійшли висновку, що партнерство може стати ключовим елементом для максимально ефективного використання наявних ресурсів і сприятиме розвитку тенденцій довгострокової сталості.

У деяких містах і регіонах України було розроблено концептуальні й стратегічні документи, спрямовані на вирішення основних локальних та регіональних проблем, зокрема концепції сталого розвитку Вінницької області, Закарпаття, міст Донецька, Нікополя, Прилук. Вперше в Україні план економічного розвитку міста (стратегічний план економічного розвитку м. Івано-Франківська) було підготовлено за участі місцевої влади, громадських організацій, учених, бізнесменів та за підтримки широкого загалу.

Прикладом однієї з найуспішніших практик впровадження стратегії сталого розвитку є екологічна політика міста Нікополь. У січні 1999 року

місто в особі міського голови одним з перших в Україні підписало Ольборгську Хартію і включилось в Кампанію по сталому розвитку великих і малих європейських міст, узявши на себе зобов'язання при активній участі громадськості розробити і прийняти стратегічний план дій на 21 століття для досягнення сталого розвитку. [4]

Необхідно відзначити, що екологічна політика міста Нікополя і «Місцевий План Дій на 21 століття» не є догмою навіть після прийняття міською радою, а вимагають постійного удосконалювання, коректування та узгодження з громадськістю. У зв'язку з цим в дані програмі було сформульовано основні фундаментальні завдання для керівництва на основі яких будується подальша стратегія сталого розвитку. Серед них:

- 1) гарантування екологічної безпеки підприємств, захист від техногенного впливу на населення та довкілля;
- 2) зменшення техногенного впливу від підприємств міста Каховського водосховища та поліпшення якості питної води;
- 3) запобігання забрудненню Каховського водосховища;
- 4) стабілізація та поліпшення екологічного стану в місті, як промисловому центрі Донецько-Придніпровського регіону;
- 5) будівництво нових та реконструкції діючих потужностей комунальних очисних каналізаційних споруд;
- б) формування збалансованої системи природокористування та екологізації технологій у промисловості, енергетиці, будівництві, на транспорті;
- 7) збереження біологічного та ландшафтного різноманіття.

Метою Екологічної політики міста Нікополь є вироблення таких стратегічних напрямків екологічного розвитку міста, що дозволять досягти сталого розвитку і які при одночасному вирішенні екологічних проблем створять нові робочі місця, забезпечать здорове навколишнє середовище, знизять захворюваність від екологічних факторів, дозволять досягти якісно нового рівня життя городян і будуть обов'язково враховуватися в наступному плануванні соціально-економічного розвитку міста в 21 столітті.

Індикаторами сталого екологічного розвитку, згідно програми, були визначені наступні: *задоволеність населення* (відсоток городян, задоволених станом навколишнього середовища в м. Нікополі); *фінансування екологічних заходів* (відсоток бюджетних і інших ресурсів, спрямованих протягом року на рішення екологічних проблем міста); *зона впливу зелених насаджень на зменшення техногенного навантаження* (відсоток площ зелених насаджень у загальноміській території і відсоток городян, що живуть на відстані менш 300м від рекреаційних територій); *якість атмосферного повітря* (результати аналізів забруднення повітря і число днів у році, коли середні рівні забруднення обраними забруднюючими перевищують ГДК); *шумове забруднення* (відсоток населення, що піддається підвищеним рівням шуму вдень, ввечері і вночі); *якість поверхневих вод* (результати аналізів поверхневих вод на хімічне і

бактеріологічне забруднення Каховського водосховища в межах міської території, зокрема, на міських пляжах); *якість питної водопровідної води* (відсоток проб, що відповідають відповідним нормативам та стандартам); *споживання природних ресурсів* (середнє споживання питної води, гарячої води, електроенергії, газу, теплової енергії тощо на одного мешканця міста в добу); *сталість землекористування* (відсотки нового будівництва в зелених зонах за рік, забруднених земель у муніципалітеті); *сталість керування навколишнім середовищем* (частка/кількість організацій, що прийняли і використовують екологічні процедури керування (EMAS, ISO 14001 і ін.)); *здоров'я городян* (показники захворюваності, обумовлені станом навколишнього середовища, зокрема холерою, вірусним гепатитом, кишковими розладами, тощо). [5]

Дані індикатори дозволяють здійснити ряд оптимізаційних заходів щодо впровадження стратегії сталого розвитку Нікополя. Насамперед досліджуючи їх щорічну динаміку, міська влада розробляє короткостроковий (рік, квартал) гнучкий план для вирішення найбільш актуальних проблем на даному етапі. Також дані індикатори дозволяють аналізувати рівень задоволеності населення та ефективності впровадження різноманітних заходів з екологізації, як одного із аргументів функції сталого розвитку міста.

Висновки. Підсумовуючи розгляд особливостей переходу України на принципи сталого розвитку, потрібно відзначити, що його характерними рисами є переважаюча роль місцевої влади і місцевих громад на шляху впровадження концепції. Україна – типовий приклад впровадження концепції не «згори», а «знизу», тобто на регіональному рівні. Десятки міст активно рухаються на шляху сталого розвитку та євроінтеграції в галузі охорони навколишнього середовища. Ця тенденція є досить обнадійливою, адже в перспективі «Мережа міст сталого розвитку» і загалом уся кампанія стане загальнонаціональною, що значно спростить формування основ національної стратегії сталого розвитку та здійснення координації діяльності міністерств, відомств, наукових та громадських організацій державного рівня в цьому напрямі.

1. Буркинський Б. В. Экономико-экологические основы регионального природопользования и развития // ИПРЭИ НАН Украины. / Буркинський Б. В., Степанов В. Н., Харичков С. К. — Одеса: Фенікс, 2005. — 575 с.

2. Лебедев М.А. Устойчивое развитие в Украине: проблемы и возможности // Проблемы стійкого розвитку України. Збірка доповідей міжнародної наукової конференції студентів. Київ, Всеукраїнська екологічна ліга, 2004 - 15-18 с.

3. Постанова Верховної Ради України Про Концепцію сталого розвитку населених пунктів.

4. Проблеми малих міст України: розвиток самоврядування і реформування місцевого господарства в контексті національних традицій і світового досвіду: Матеріали міжнар. наук.-практ. конф., Золочів – Львів, 27-28 травня 2000 р. / Редкол.: Б. Ковальчук (відп. ред.), С. Вовк, П. Гураль та ін. – Л.: Державність, 2000. – 228 с.

5. Стратегічний план сталого розвитку міста Нікополя до 2020 року.

6. Тетиор А.Н. Устойчивое развитие города. – URL: <http://www.leadnet.ru/tet/t10.htm>